

Vroege schets in kleur van de digitale verhalenplaat. Illustratie Mauricio Antón

40 JAAR WERKGROEP PLEISTOCENE ZOOGDIEREN

De terugkeer van de reuzenbever

De afgelopen jaren is er veel te doen geweest over de natuurlijke terugkeer van zoogdieren zoals damherten, edelherten, wilde zwijnen, otters, bevers, lynxen en vooral ook wolven. Daarbij kun je je afvragen hoe dat eruit moet zien in ons dichtbebouwde land. Maar vraag je je ook wel eens af hoe de diversiteit en verspreiding van zoogdieren in Nederland vroeger was? Welke soorten kwamen hier 30 duizend of zelfs 2 miljoen jaar geleden voor? En hoe draagt deze kennis bij aan die van de huidige Nederlandse zoogdieren? Vragen waar de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren zich nu al veertig jaar mee bezighoudt.

WPZ40
- ANNO 1982 -
40 JAREN JONG

TEKST NIKE LISCALJET & IVO VERHEIJEN

De Werkgroep Pleistocene Zoogdieren (WPZ) werd in april 1982 opgericht als brug tussen professionele en amateurpaleontologen. Voor die tijd was de belangstelling voor pleistocene vondsten uit Nederland, in tegenstelling tot omliggende landen, nog niet zo groot. Door baggerwerkzaamheden bij meren en

rivieren in de jaren zestig vonden amateurverzamelaars steeds vaker botten uit het Pleistoceen (het geologische tijdvak tussen 2,6 miljoen en 11 duizend jaar geleden, met ijstijden en warme periodes), soms samen met (vuur)stenen artefacten van onze voorouders. Dit zorgde voor een groeiende interesse in onze natuurhistorie.

Zonder de juiste vaardigheden, literatuur en vergelijkingscollecties waren determinaties door amateurs echter vaak onmogelijk, waardoor veel vondsten onbeschreven en dus ondergewaardeerd bleven. Hoewel enkele verzamelaars in die tijd al goede contacten onderhielden met de wetenschap, was dit zeker niet de norm. Het

initiatief van een klein groepje fossielen-verzamelaars en wetenschappers, veertig jaar geleden, om bijeen te komen en kennis en bevindingen omtrent ijsijdfossielen uit te wisselen, groeide dan ook al snel uit tot een levendige vereniging van inmiddels ruim 400 enthousiastelingen en instituten in binnen- en buitenland.

De grens tussen amateur en professional vervaagde steeds verder, waarbij een groot deel van de leden uitgroeide tot ware *citizen scientists*. Vondsten worden nu steeds vaker voorzien van gegevens zoals vindplaats, vinddatum en inventarisnummer, die een collectie overdraagbaar maken. Ook draagt de vereniging bij aan de professionalisering van amateurs door onder andere tentoonstellingen, symposia en de WPZ University te organiseren. En de WPZ heeft *Cranium*, van origine een blad voor verenigingsmededelingen, maar ondertussen uitgegroeid tot een internationaal gelezen tijdschrift vol nieuwe bevindingen over pleistocene zoogdieren en gerelateerde onderwerpen: van wetenschappelijke publicaties tot spectaculaire vondstmeldingen en recensies.

◀ Collage van omslagen van tijdschrift *Cranium*.
Ontwerp Nike Liscaljet

UIT CONTEXT

Nederland heeft door zijn bijzondere ligging als delta van Europa een ongelooflijk rijk record van pleistocene aardlagen. Dankzij baggerwerkzaamheden, strandopgelingen, grindgroeves en boringen krijgen we continu nieuwe inzichten in dit archief en de bijbehorende flora en fauna. Het zijn de ‘amateurs’ die de meeste vondsten in het veld doen en daarmee bijdragen aan het fossiele bestand van Nederland. Vaak enorm begaan met een bepaalde diersoort of vindplaats, kan de amateur nieuwe vondsten en kennis inbrengen in de wetenschappelijke wereld. Hoewel er internationaal soms wordt neergekeken op vondsten die *ex situ* (buiten de originele context) van o.a. Noordzeestranden als de Zandmotor en Maasvlakte komen, leveren ze toch bijzonder gedetailleerde snapshots op van wat zich hier in het verleden heeft afgespeeld. Denk bijvoorbeeld aan de honderden versteende hyenakeutels die de afgelopen decennia zijn opgeraapt,¹ of de fossielen van voor Nederland zeldzame soorten zoals makaken², waterbuffels³ en sabeltandkatten⁴. Vondsten worden bij de WPZ gemeld en gedetermineerd, wat regelmatig leidt tot nieuw onderzoek en (wetenschappelijke) publicaties, en soms zelfs tot opname in tentoonstellingen.⁵ Wij lichten graag drie mooie voorbeelden uit.

DAMHERTEN

Hoewel ze tegenwoordig niet meer weg te denken zijn uit onze duinlandschappen, waren damherten in het Pleistoceen lang niet zo algemeen als nu. Mede doordat damherten uit de ijstijd vaak in grootte niet veel afweken van het edelhert, zijn hun resten (m.u.v. complete geweitakken) moeilijk te onderscheiden. Door specifieke kenmerken aan de kiezen, gevonden op o.a. de Maasvlakte, te vergelijken, slaagden enkele

WPZ-leden erin om deze zeldzame soort wederom op de kaart te zetten.⁶ Het laatste natuurlijke voorkomen van het damhert in Nederland is daarmee waarschijnlijk te plaatsen in het laatste interglaciaal, het Eemien, circa 115 tot 130 duizend jaar geleden. Hun herintroductie hebben we te danken aan de Romeinen.

Dat de damherten het hier in Nederland tegenwoordig zo goed doen is geen wonder. In tegenstelling tot de warme periodes van het Pleistoceen, hebben damherten nu veel minder concurrentie van andere grote planteneters, kunnen ze zich relatief snel voortplanten en hebben ze geen natuurlijke vijanden meer na het uitsterven van de grote roofdieren in Nederland. Maar wellicht zal de wolf hier snel verandering in brengen en hun populatie een beetje indammen?

ETENSRESTEN UIT HERTENKIEZEN

Dat behalve fossiele botten ook de kiezen van (uitgestorven) dieren belangrijke informatie kunnen bevatten, bewees een recente studie naar vegetatieresten uit kiezen van reuzenherten. Het reuzenhert is een kenmerkende soort voor de koude, droge mammoetsteppe in pleistocene ijs tijden. Tijdens de analyse van de plantenresten werden ongerijpte alsempollen

▲ Versteende hyenadrollen (coprolieten) van de Tweede Maasvlakte. Foto Nike Liscaljet

▲ Visser, fossielenverzamelaar en citizen scientist Kommer Tanis te midden van zijn verzameling pleistocene zoogdierfossielen.
Foto Nike Liscaljet

aangetroffen. Deze toonden aan dat alssem een belangrijk onderdeel was van hun dieet. Dit heeft mogelijk te maken met de hoge concentraties mineralen, zoals calcium, die nodig zijn voor de opbouw van hun gigantische geweien.⁷ Het voorkomen van alssem in het dieet en de datering van de kiezen bevestigen de typische vegetatie van de mammoetsteppe. Een vegetatie waar de grote ijstijdherbivoren na klonen en herintreden niet zonder zouden kunnen.

DE REUZENBEVER

Een onterecht minder bekend, uitgestorven zoogdier uit het Pleistocene, waarvan in Nederland veel fossielen gevonden worden, is de reuzenbever, *Trogontherium cuvieri*. Deze kwam ook voor in het meer subtropische klimaat van het Eemien, waar hij niet alleen leefde naast damherten, maar ook bijvoorbeeld bos-olifanten, nijlpaarden en tapirs.

Lopend onderzoek naar zijn fossielen levert een goed beeld op van de aard en omvang van dit dier en hoe hij zich verhoudt tot de Europese bever, een soort die zich in die tijd ook al ontwikkeld had en waarmee hij zij aan zij leefde. We weten bijvoorbeeld dat *Trogontherium* een ronde staart had, goed kon zwemmen, geen bomen omknaagde (ondanks zijn grote kop met snijtanden) en dat hij zich waarschijnlijk voornamelijk tegoed deed aan waterplanten, riet en zegge. Het Natuurhistorisch Museum Maastricht heeft een mooie collectie reuzenbeverfossielen, uit de Klei van Tegelen, begin 20e eeuw beschreven door Eugène Dubois en Antje Schreuder,⁸ die nog steeds de basis vormt voor het onderzoek.

Het uitsterven van de reuzenbever rond de laatste ijstijd, het Weichselien (circa 115 tot 11 duizend jaar geleden), is nu nog een mysterie: kwam het door voedselschaarste, de dalende temperatuur, of de komst van andere diersoorten die hem verjoegen? Paleontologisch onderzoek naar de biodiversiteit in alle warme en koude periodes van het Pleistocene levert steeds meer nuttige informatie op over klimaatverandering en de gevolgen daarvan voor flora en fauna. Kennis die we ook nu bij de opwarming van de aarde, het in stand houden van biodiversiteit en het helpen terugkeren van soorten goed kunnen gebruiken.⁹

Met de productie en tentoonstelling van een drietal levensechte en levensgrote modellen van dit iconische prehistorische zoogdier, en het uitbrengen van een wetenschappelijk publieksboek, zorgen wij dit jaar voor de terugkeer van de reuzenbever! Sinds 22 mei is het eerste model te zien in het Natuurhistorisch Museum Maastricht, bij zijn fossielen uit Tegelen. Voor de andere twee modellen (kopieën) ga je naar het Natuurhistorisch Museum Rotterdam en Historyland in Hellevoetsluis. Bezoek ook nog snel onze Voordekunst-pagina, waar wij het reuzenbeverboek in de voorverkoop aanbieden, met nog heel veel meer leuks, om de drukkosten ervan te kunnen dekken, en steun de terugkeer van *Trogontherium*.

NATIONAAL IJSTIJDZOOGDIER

Het onderzoek van met name WPZ-leden naar de ijstijdfauna van Nederland heeft in de afgelopen decennia een faunalijst opgeleverd van bijna 180 kleine en grote zee- en landzoogdieren; een rijkdom waar de meeste Nederlanders zich niet van bewust zijn. Sommige van deze soorten zijn al voorgesteld in de column 'Verdwenen Zoogdieren' van Jelle Reumer (ook een actief WPZ-lid) in het tijdschrift *Zoogdier*. De WPZ haalt ze allemaal terug, met een verkiezingscampagne voor hét nationale ijstijdzoogdier! Via onze website kom je bij een digitale verhalenplaat waarop alle pleistocene zoogdieren voorgesteld worden. Deze website vormt het startpunt waar je informatie kunt vinden over de verschillende ijstijdzoogdieren, de vroegere en huidige biodiversiteit kunt vergelijken, en waar je jouw stem kunt uitbrengen op je favoriete ijstijdzoogdier.

NIUWSGIERIG?

Ben je na het lezen van dit artikel nieuwsgierig geworden naar de WPZ? Neem dan een kijkje op www.pleistocenemammals.com, en volg ons op social media. Kom naar een van onze activiteiten of blader eens door *Cranium* via natuurtijdschriften.nl, steun ons boek op voordekunst.nl en laat je stem horen in de verkiezing om het nationale ijstijdzoogdier!

Nike Liscaljet is Kwartiermaker van WPZ40 (nike.liscaljet@gmail.com) en Ivo Verheijen is lid van Stuurgroep WPZ40 (i.k.a.verheijen@gmail.com)

▲ Bovenkaakfragment met kiezen van een reuzenbever, *Trogontherium cuvieri*, collectie Natuurhistorisch Museum Maastricht. Foto NHMM

▲ Reconstructietekening van de reuzenbever, *Trogontherium cuvieri* (boven) en de Europese bever, *Castor fiber* (onder). Foto Remie Bakker

▲ Bas van Geel peult vegetatieresten uit de kiezen van een reuzenhert, *Megaloceros giganteus*. Foto Bas van Geel

▲ Ingrid en Peter de Bruijn, twee zeer actieve WPZ-leden die hier met hun collectie aan het werk zijn, o.a. voor het project reuzenbever. Foto Nike Liscaljet